

Edīte Hauzenberga-Šturma – erudītākā 20. gadsimta latviešu valodniece Latvijā un trimdā

Edīte Hauzenberga-Šturma – the most erudite Latvian linguist of the 20th century in the native country and exile

Sarma Kļaviņa

E-pasts: sarmak@latnet.lv

Edītei Hauzenbergai-Šturmai (1901–1983) ir izcili nozīmīga un īpaša loma ne tikai latviešu valodniecībā, bet arī citās humanitārajās zinātnēs un kultūrā – kā Latvijā, tā trimdā Vācijā. Diemžēl okupētajā dzimtenē pusgadsimtu viņa tika noklusēta un piemirsta.

E. Hauzenberga-Šturma bija Jāņa Endzelīna darba biedre divdesmit trīs gadus. Šajā sadarbībā milzīgs ir viņas veikums K. Mīlenbaha sāktās „Latviešu valodas vārdnīcas” radīšanā, nozīmīgs ir ieguldījums Latviešu valodas krātuves dibināšanā un vadīšanā, kā arī citos kopdarbos. Dzimtenē viņas interešu lokā galvenokārt bija gan vārdu krājums tā dažādos aspektos (semantika, etimoloģija un lietojums kā literārajā valodā, tā dialektos), gan tā apakšsistēmas (apvidvārdi, vietvārdi, termini, jaunvārdi).

Ar spožu intelektu un intuīciju apveltītā zinātniece 20. gs. 30. un 40. gados sāka darbu jaunā pētnieciskā ievirzē – semantikā: Latviešu valodas krātuvē veidoja plašu latviešu sinonīmu vārdnīcu, Universitātē studentiem docēja semantiku un sinonīmiku.

Trimdā, pēc Otrā pasaules kara Baltijas universitātē Pinebergā pie Hamburgas un Bonnas universitātē, E. Hauzenbergas-Šturmas intereses un zināšanas ievērojami paplašinājās un padziļinājās. Viņas rakstus par baltu valodām publicēja prestiži starptautiski zinātniski izdevumi. E. Hauzenberga-Šturma bija kļuvusi par 20. gadsimta erudītāko latviešu valodniecei, par cienījamu J. Endzelīna pēcteci. Ne velti K. Vintera grāmatu apgāds Heidelbergā 1967. gadā noslēdza ar viņu līgumu par jaunas latviešu valodas zinātniskās gramatikas izstrādi. Diemžēl gramatikas manuskripts netika pabeigts. Taču E. Hauzenberga-Šturma paveica divus citus milzīgus darbus: rediģēja „Latviešu tautas dziesmu” Kopenhāgenas izdevuma (1952–1956) vienpadsmit sējumus, kā arī sastādīja un rediģēja krājumu „In honorem Endzelini” (Čikāga, 1960).

Atslēgvārdi: Latviešu valodas vārdnīca (ME+EH); sinonīmu vārdnīca; semantika; Latviešu valodas krātuve; latviešu valodas zinātniskā gramatika; Jānis Endzelīns.

*Man ir bijusi laime būt izcilu skolotāju skolniekam. Ar cieņu un pateicību šē
minu tikai Jāni Endzelīnu un Edīti Hauzenbergu-Šturmu.*

Benjamiņš Jēgers, ASV 1961

*Ar Hauzenbergu-Šturmu latvieši ir zaudējuši tās paaudzes viszinīgāko
latviešu valodas pētnieci.*

Velta Rūķe-Draviņa, Zviedrijā 1983

1. Dzīves gājums: no Svētciema muižas līdz Bonnas universitātei¹

1.2. Ģimenē un skolās

Edīte Magdalēna Hauzenberga piedzima 1901. gada 24. novembrī Svētciema muižkungu mājā muižas rakstveža Jāņa Hauzenberga (1858–1915) ģimenē.

Par savām saknēm viņa pati 1977. gadā ir rakstījusi novadniekam un arī valodniekam Eduardam Putniņam:² „Man pašam laikam ir tādi maisiti asiņi. Es atmin, ka es bi pavisam mas, 4–5 gad, man mamms reiz paņēm mani līdz ciemos pie sev radim – Dresler pap un Dresler mamm. Viņi dzīvoj viena no tiem peleki mājim aiz vece biedrips māj, tur pie upsmut (viena nuo tiem mājim man mamms bi dzims). Dresler paps bi gars, tievs, sirms vīrs. Un viņi runājas vāciski, es sēdej uz krēsļ un klausijas, es vēl vāciski nemācej. Mammic man teic, ka viņi ir lībeši un latviski nemāk. Vēļak, es atmin, mammam radnec Dresler Zelm, tas jau bi latvec.

Man paps bi no Arakst pagast, tas māj, kur viņ vecaki bi bīš kalpi, soucas Dārzneki un karte ir uz paš igouņ ruobež. Paps runaj igouniski. [...] Papam brāļi bi aizgāš uz igouņim.” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601929, 2., 3. lp.).

Edīte un divas viņas māsas auga Svētciema muižā, kas piederēja baronu fon Fēgezaku dzimtai. Edītes krustmātes bija baronese Augusta fon Fēgezaka un Zelma Bērziņa, bet krusttēvs – skolotājs Roberts Bērziņš (LVVA, 235. f., 14. apr., 525. l.). Edīte runāja vāciski no sestā mūža gada, bet no astotā mācījās Rīgas pilsētas (vācu) meiteņu skolā. Droši vien tāpēc vienā sabiedrības daļā radās uzskats, ka izcilā valodniece ir dzimusi baltvācu ģimenē (Bērziņa-Felsberga 1989, 88).

Kad Edītei bija trīspadsmit gadu, nomira tēvs, ģimenes galva un „Priecumu” saimnieks, kurš arī, būdams kādas zviedru firmas pārstāvis, apgādāja pagasta saimniekus un muižas ar lauksaimniecības mašīnām un mākslīgiem mēsliem (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601935, 1. lp.). Viņš tika apbedīts Kuiķules kapos Svētupes krastā blakus dzīvesbiedres Šarlotes Kristīnes tēvam Frīdriham Ozoliņam.

Jau citētajā vēstulē E. Putniņam par toreizējo situāciju E. Hauzenberga-Šturma ir rakstījusi: „[...] kar laik, ka paps mir un mammam nebi nemaz noud, un man māsi bi pa skuolotajim Krievija, ta es Krievija gāj skuola [...]” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601929, 3. lp.): privātģimnāzijā Ivanovovožnesenskā (1915–1917) un uz Rībinsku evakuētajā Ventpils sieviešu ģimnāzijā, ko beidza 1918. gadā (LVVA, 7427. f., 13. apr., 1732. l., 11. lp.). Krievijā Edīte apguva arī krievu un franču valodu.

1.2. Studijās un zinātnē

Pēc atgriešanās Latvijā E. Hauzenberga 1919. gadā iestājās tikko nodibinātās Latvijas Augstskolas (vēlākās Latvijas Universitātes) Filozofijas nodaļā. Atmiņās E. Hauzenberga ir rakstījusi: „1919. g. augusta mēneša otrā pusē es ar kravas motorlaivu, kas tolaik pārvadāja arī pasažierus, braucu no Salacgrīvas uz Rīgu

¹ Sk. arī : Rūķe-Draviņa 1962, 414–418; Krēsliņš 1999, 20–24; Jēgers 2003, 125–140; Kļaviņa 2008, 205–215; Kļaviņa 2012, 117–127.

² Vēstule no Bonnas rakstīta E. Hauzenbergas-Šturmas dzimtajā Svētciema izloksnē.

studēt. Man bija 17 gadu un 700 rubļu, ko biju nopelnījusi, strādājot par skrīveļa palīdzi Sveiciema (vēlāk Svētcieņa) pagasta valdē. Rīgā es ar savu lauku kurpnieka šūto ādas čemodānu devos uz Ģertrūdes ielu 3. Tur sētas namā dzīvoja manas māšas bijusī skolābiedre Marija Adlere, 8 gadus vecāka par mani. Viņa arī iestājās augstskolā, un viņai tika Latvijas Universitātes 1. matrikulas numurs.” (LU AB R, E. Hauzenberga-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 2.–3. lp.).

Ģertrūdes ielas 3. namā E. Hauzenberga ģimene dzīvoja tur piecus gadus. Šajā namā 1920. gada vasarā, atgriezies no Harkovas, apmetās arī profesors Jānis Endzelīns ar ģimeni.

Kad 1921. gadā Augstskolā sāka darbu Baltu filoloģijas nodaļa, E. Hauzenberga pārgāja uz to. Mācībspēki bija pārsteigti par daiļās jaunietes zināšanām un aso prātu. Prof. J. Endzelīns drīz izraudzījās E. Hauzenbergu savai „Lettische Grammatik” (Endzelin 1922) par korektori, kā arī iesaistīja darbā ar Kārļa Mīlenbaha sāktās vārdnīcas materiāliem un Latvijas vietvārdu vākšanā, apkopošanā un publicēšanā (Endzelīns 1925).

Paralēli studijām E. Hauzenberga strādāja par LU Baltu filoloģijas katedras subasistenti (1922–1924), par brīva līguma darbinieci un vēlāk jaunāko arhivāri Latviešu folkloras krātuvē (1927–1935) (LVVA, 7427.f., 13. apr., 1732. l., 11. lp.). Folkloras krātuvē viņa pārzināja izlokšņu materiālu vākšanu un pēc somu dialektologu parauga uzsāka apvidvārdu vārdnīcu veidošanu apmēram 20 pagastiem. 1931. gadā E. Hauzenberga pabeidza baltu filoloģijas studijas ar kandidāta darbu „Vietvārdu studijas” un ieguva filoloģijas kandidāta grādu (ar LU Padomes 1939. gada 1. jūnija lēmumu kandidāta grāds tika pārdēvēts par maģistra grādu). Šo Latvijas zinātnisko grādu viņa ar lepnumu paturēja visu mūžu. Kad pēckara gados Vācijā bija iespēja to samērā viegli izmainīt pret Vācijas Dr. grādu un kad viens otrs kolēģis tā arī izdarīja, Hauzenberga-Šturma šādu domu noraidīja (Rūķe-Draviņa 1983, 1). Kaut viņa savam uzvārdam, kad tas bija nepieciešams, arvien pievienoja Mag. phil., kolēģi, studenti, izdevēji, latviešu sabiedrība Vācijā erudīto, spējīgo un cienjamo zinātnieci dēvēja gan par doktori, gan profesori.

1931. gadā E. Hauzenberga tika atstāta Baltu filoloģijas katedrā gatavoties akadēmiskajam darbam. Tā paša gada rudenī viņa kļuva par Edīti Šturmu, jo salaulājās ar Eduardu Šturmu (1895–1959), vēstures doktoru, izcilu arheologu un akmens laikmeta pētnieku, Pieminekļu valdes darbinieku. Taču savus zinātniskos darbus viņa turpmāk publicēja ar dubultuzvārdu, t. i., Hauzenberga-Šturma.

1.3. Latviešu valodas krātuvē

Kad 1935. gada beigās tika nodibināta Latviešu valodas krātuve, E. Šturma vecākās arhivāres amatā tur uzsāka plašas latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas izstrādi, kas bija Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa ierosināta (Hauzenberga-Šturma 1938, 609). Pēc krātuves pārziņa Alvila Augstkalna pašnāvības *Baigajā gadā* (1940. gada 1. novembrī) E. Šturmai vajadzēja līdz 25. novembrim uzņemties krātuves pagaidu pārziņi pienākumus. Pēc tam LPSR Izglītības tautas komisariāts par pārzini apstiprināja iepriekšējā gadā baltu filoloģijas studijas ar maģistra grādu beigušo, divdesmittrīsgadīgo Veltu Tatjanu Rūķi (LVVA, 7427. f., 13. apr., 1519. l., 9., 10. lp.). Vācu laikā (no 1941. gada 1. jūlija līdz aizbraukšanai no dzimtenes 1944. gada septembrī) krātuvī atkal vadīja E. Šturma. Gan padomju,

gan vācu laikā viņa turpināja iesāktos darbus: gatavoja sinonīmu vārdnīcu un kopā ar J. Endzelīnu – papildinājumus un labojumus Latviešu valodas vārdnīcai, t. s. Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcai.

Nozīmīgs krātuves veikums ir 20. gs. 40. gadu sākumā sagatavotā un 1942. gadā izdotā Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca. E. Šturma darbojās tās redakcijas komisijā kopā ar J. Endzelīnu, Annu Ābeli, Ernestu Blesī, Heronīmu Tihovski un Veltu Rūķi. Vārdnīca trimdā piedzīvoja vairāk nekā desmit atkārtotus izdevumus un palīdzēja saglabāt latviešu rakstības normu ievērošanu.

20. gs. 40. gadu sākumā E. Šturma kopā ar J. Endzelīnu rediģēja arī vērienīgi iecerēto tautsaimniecības terminu vārdnīcu (Dunsdorfs 1943, 1944), ko gatavoja apmēram 40 savu nozaru lietpratēji un 3 redaktori.

Paralēli darbam krātuvē E. Šturma no 1941. gada jūlija bija arī Universitātes privātdocente baltu filoloģijā, vadīja semināru baltu valodās, docēja semantiku, sinonīmiku un latviešu valodas zinātnisko gramatiku (LVVA, 7427. f., 13. apr., 1732. l., 10. lp.). Viņas lekcijas bija baltu filoloģijas studentu ļoti iecienītas docentes plašo zināšanu, emocionālās un svaigās pieejas dēļ. Atšķirībā no prof. J. Endzelīna, kurš galveno uzmanību veltīja valodu skaņām un formām, E. Šturma pievērsās nozīmei. Docente labi pazina un lekcijās analīzei izmantoja tālaika dzejas un prozas tekstus.

J. Endzelīns cienīja erudīto, patstāvīgo un atklāto kolēģi. Profesors ik dienas plkst. 10 no rīta, garāmejot uz universitāti vai Valsts bibliotēku, iegriezās Latviešu valodas krātuvē Skolas ielā 11, lai pārrunātu dažādus jautājumus. „Tā tas gāja, kamēr kādā rītā 1944. gada septembrī mēs turpat Valodas krātuvē atvadījāmies. Mums abiem bija asaras acīs,” atmiņās ir rakstījusi E. Šturma (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 13.–14. lp.).

1944. gada septembrī, kad Sarkanā armija tuvojās Rīgai, E. Šturma kopā ar dzīvesbiedru devās bēgļu straumē uz Vāciju. Dzimtenē palika viņas lielais veikums „Latviešu valodas vārdnīca” (ME+EH), arī darbi leksikoloģijā, dialektoloģijā, etimoloģijā un semantikā. Diemžēl plašā sinonīmu vārdnīca palika nepabeigta. (Plašāk par šo darbu tapšanu lasiet raksta turpinājumā).

1.4. Bēgļu gaitās un Baltijas universitātē

Pēc kara, 1945. gada beigās, bēgļu un bijušo karavīru nometnēs Rietumvācijā un Austrijā atradās ap 199 tūkstoši baltiešu, no tiem 120 tūkstoši latviešu (Zalkalns 2014, 61, 65). Baltiešu mācībspēkiem, apmēram pusgadu neatlaidīgi un prasmīgi darbojoties, 1946. gada janvārī kara sagrautajā Hamburgā izdevās nodibināt Baltijas universitāti. Tā uzsāka darbu ar 8 fakultātēm un 1025 studentiem, un tās mērķis bija izraut Igaunijas, Latvijas un Lietuvas jaunus cilvēkus no kara bēgļu nometņu bezcerības.

Šī unikālā augstskola pastāvēja trīssarpus gadus, nepārtraukti cīnoties par eksistenci un spītējot pēckara grūtībām. Pēc diviem semestriem Baltijas universitāte pārcēlās no Hamburgas uz netālo Pinebergu un darbojās tur līdz 1949. gadam. E. Šturma bija ārkārtas profesore baltu valodās, bet Eduards Šturms – vēstures profesors, Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns un arī pēdējais Baltijas universitātes prezidents. Karš bija pārtraucis viņu un citu mācībspēku darbu dzimtenē pašā radošo spēku briedumā, kad viņi būtu varējuši savās nozarēs

sasniegt kalngalus. Šis vardarbīgi pārrautais garīgās enerģijas plūdums lauzās uz āru un radīja Baltijas universitātē īpašu gaisotni.

Baltijas universitātes diskusiju klubā 1948. gadā E. Šturmai bija referāts „Rakstnieks un valodnieks kā valodas veidotājs”, tajā pašā gadā tas tika publicēts Virzburgā izdevumā „Ceļš: gara dzīves mēnešraksts”. Šajā rakstā izcilā valodniece jo spilgti parādās kā mākslu labi saprotoša personība un ļoti labi raksturo atšķirību valodnieka un rakstnieka valodas jaunradē, kā arī abu vēlamo sadarbību. (Plašāk par rakstā paustajām un vērā ņemamajām atziņām sk. Kļaviņa 2012, 121–122).

Interesants vēstījums par Baltijas universitātes darbību ir toreizējā studenta Arnolda Grāmatiņa sastādītais rakstu un fotogrāfiju krājums (Grāmatiņš 1989), bet ar Filozofijas un filoloģijas fakultātes mācībspēkiem iepazīstina tajā ievietotais ārkārtas profesores Lūcijas Bērziņas-Felsbergas raksts (Bērziņa-Felsberga 1989, 87–91). Izsekot šiem un vēl turpmākiem gadiem E. Šturmas un citu trimdas latviešu dzīvē mums ļauj viens ļoti vērtīgs un saistošs izdevums – E. Šturmas vēstules citam trimdiniekam, literatūrzinātniekam un kritiķim Jānim Rudzītim Zviedrijā no 1947. gada rudens līdz 1970. gada pavasarim (Krēsliņš 1991). Viņa pati droši vien būtu iebildusi pret vēstuļu publicēšanu, bet varbūt tomēr piedotu izdevējiem viņu labo nodomu dēļ.

1.5. Bonnas universitātē un trimdas latviešu dzīvē

Pēc Baltijas universitātes slēgšanas 1950. gadā abi Šturmi dzīvoja un strādāja Bonnā, ”tai divainajā (Rietumvācijas – S. K.) galvaspilsētā”, kur bija drupas, universitāte izdegusi un tika pakāpeniski atjaunota, kur nebija viegli atrast istabu un samaksāt par to. Tikai pēc desmit gadiem Šturmiem bija sava vannasistaba un virtuve. E. Šturma vēstulē Jānim Rudzītim ir pieminējusi sešpadsmit jurgus, ko nācies piedzīvot līdz 1959. gadam, līdz dzīvesbiedra aiziešanai mūžībā (Krēsliņš 1991, 123, 228). Tomēr arī šajos apstākļos Šturmu laulātais pāris aktīvi darbojās katrs savā zinātnes nozarē.

Kad 1950. gada beigās Edīte Šturma pirmoreiz ieradās Bonnas universitātes Salīdzināmās valodniecības seminārā un nosauca savu uzvārdu, viņai par lielu pārsteigumu profesors atjautāja: „Sind Sie vielleicht Hausenberg?” (Varbūt Jūs esat Hauzenberga? – S. K.) (Krēsliņš 1991, 51). Tātad viņas vārds jau bija pazīstams. Vācu zinātnieki ar patiesu cieņu pieņēma Edīti Šturmu savā saimē trīs gadu desmitus, līdz pat viņas dzīves noslēgumam.

20. gs. 50. gadu sākumu E. Šturma ar skumju ironiju sauc par „dižās vaļas laiku”. Par spīti tam, ka nebija pastāvīga darba un ienākumu, tikai neziņa par nākotni, viņa kāri papildināja savas zināšanas valodniecībā no grāmatām, kas bija dabūjamas universitātes Valodniecības institūtā un Salīdzināmās valodniecības semināra bibliotēkā. Katru gadu E. Šturma kā brīvklauštāja piedalījās vispārīgās valodniecības un valodas filozofijas semināros, kurus kopā ar kādu filozofijas profesoru vadīja ķeltologs, profesors Leo Veisgerbers (*Leo Weisgerber*) un kuros tika iztirzāti Edmunda Huserla (*Edmund Husserl*), Ernsta Kasirera (*Ernst Cassirer*), Martina Heidegera (*Martin Heidegger*), Karla Jaspersa (*Karl Jaspers*) un paša Leo Veisgerbera uzskati par valodu. Profesora Veisgerbera dažus darbus viņa pazina jau sen un ļoti cienīja, tāpēc tagad ar interesi klausījās profesora kursu par gramatikas teoriju. Lai šai „dižās vaļas laikā” iegūtu arī ko „taustāmu”, E. Šturma

kā brīvklausītāja universitātē apguva itāliešu valodu, bet, lai nezaudētu intelektuālo spriegumu, klausījās arī kursu par Vilhelma Humbolta (*Wilhelm Humboldt*) valodas filozofiju (Krēsliņš 1991, 56, 63).

1951. gadā E. Šturma ir rakstījusi, ka „gribējās arī kaut ko tīri latvisku darīt” (Krēsliņš 1991, 62). Tāpēc Eiropā mītošo trimdas latviešu kopienā viņa darbojās pašreizējā un intensīvi – lasīja lekcijas Vācijā un Zviedrijā, rakstīja trimdas preses izdevumiem, gatavoja zinātnieku bibliogrāfiju, sarakstījās ar pasaulē izkļiedētajām latviešu kultūras un zinātnes personībām, arī ar okupētajā dzimtenē palikušo J. Endzelīnu, kā arī meklēja un sūtīja viņam medikamentus. „Latvju enciklopēdijā”, kas Arveda Švābes redakcijā iznāca Stokholmā no 1950. līdz 1955. gadam, divdesmit rakstus par latviešu valodu un valodniecību ir uzrakstījusi E. Šturma (Jēgers 2003, 144–145).

Taču lielākais un nozīmīgākais no latviskajiem darbiem, kam E. Šturma veltīja četrus gadus un paveica to ar viņai raksturīgo pamatīgumu, bija uzdevums rediģēt „Latviešu tautas dziesmu” t. s. Kopenhāgenas izdevumu 12 sējumos (Švābe et al. 1952–1956). Darbs bija „piņķerīgs” – katru rindu salīdzināt ar K. Barona izdevumu un pirmām kārtām pārbaudīt vecās ortogrāfijas pārlikšanu jaunajā. E. Šturma tika piesaistīta, kad darbs jau bija sākts, kad mašīnrakstītājam bija radušās grūtības, par kurām redaktori Arveds Švābe un Kārlis Straubergs nebija iedomājušies. E. Šturma uzskatīja, ka vajadzēja ņemt tikai pamatdziesmas no K. Barona un Folkloras krātuves. „Kad es atļāvos aizrādīt, ka izraudzītie varianti būtu numurējami pēc Barona resp. Šmita oriģināla, lai izdevums būtu lietojams arī zinātniekiem, man Reitmanis (apgāda ”Imanta” īpašnieks – S. K.) atbildēja, ka tas neesot zinātniekiem domāts!!!” viņa satraukta vēstulē žēlojās literatūrzinātniekam Jānim Rudzītim (Krēsliņš 1991, 383). Šī izdevuma XI sējumā E. Šturma publicēja rakstu „Tautasdziesmu valodas jautājumi” (Hauzenberga-Šturma 1956, 614–625), kurā spilgti atklājas gan viņas erudīcija, gan mūzikā daba.

1.6. Bonnas universitātes mācībspēku saimē un ar jauniem izaicinājumiem

No 1956. gada līdz 1972. gadam E. Šturma Bonnas universitātē bija docētāja, sākumā ārštata, vēlāk štata lektore.

Pieņemot Salīdzināmās valodniecības institūta direktora prof. Gerharda Dētera (*Gerhard Deeter*) piedāvājumu, viņa 1956. gada rudens semestrī sāka docēt kursu „Lettische Lektüre mit sprachgeschichtlichen Erläuterungen” („Latviešu teksti ar valodas vēstures komentāriem” – S. K.), kurā ar interesi piedalījās ne tikai studenti, bet arī kolēģi.

1958. gada pavasarī nāca jauns izaicinājums: Čikāgā nodibinātā Baltu filologu kopa, kas bija izdevusi Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas faksimilizdevumu (1953–1956), ierosināja par godu J. Endzelīna 85 gadu jubilejai sagatavot un izdot veltījumskrājumu „In honorem Endzelini”. To sakopot un rediģēt viņi uzticēja Edītei Šturmai. Divus gadus viņa nodevās šim darbam ar sirdi un dvēseli. Tas nebija vienkāršs projekts – 16 izcili autori trijos kontinentos rakstīja par latviešu valodu, folkloru un vēsturi: no Eiropas Ernests Blese, Alfrēds Gāters, Velta Rūķe-Draviņa, Kārlis Draviņš, Haralds Biezais, Jānis Rudzītis, Kārlis Straubergs, Eduards Šturms,

Arveds Švābe, no Amerikas Anna Ābele un Benjamiņš Jēgers, no Austrālijas Edgars Dunsdorfs. Pati E. Šturma analizēja vārda „līgava, ļaudava” etimoloģiju (Hauzenberga-Šturma 1960). 1958. gada novembrī krājuma manuskripts bija gatavs un tika nodots iespiešanai Kopenhāgenā, bet pēc dažādiem sarežģījumiem galu galā 1960. gadā tika iespiests Getingenē (Hauzenberga-Šturma (ed.) 1960). Krājums bija J. Endzelīna cienīgs, un viņš to vēl paspēja saņemt.

Bet tad 1959. gada 21. janvārī nāca arī likteņa trieciens – nomira E. Šturmas dzīvesbiedrs Eduards. Dzīve kļuva smagāka, pasliktinājās veselība. Līdzjutīgie leišu baltisti piedāvāja Edītei Šturmai iespēju pārcelties uz ASV, bet viņa to nepavisam nevēlējās. Toties Bonnas universitātes kolēģu piedāvājumu docēt baltu valodniecības priekšmetus trijos – Salīdzināmās valodniecības, Vispārīgās valodniecības un Slāvistikas – institūtos viņa pieņēma. Sākumā E. Šturma bija ārštata docētāja, taču ar augstāko atalgojumu, kāds vien bija iespējams. No 1962. gada viņa kā štata lektore ne tikai mācīja visas trīs baltu valodas (latviešu, leišu un senprūšu), bet arī docēja baltu valodu salīdzināmo fonētiku, vārddarināšanu, morfoloģiju, latviešu dialektoloģiju, sinonīmu, latviešu tautasdziesmu valodu un senos leišu tekstus.

Bonnas universitātē prata novērtēt vienreizīgo iespēju izmantot E. Šturmas plašās un dziļās zināšanas, viņas darbaprieku. Kad lektore sasniedza sešdesmit piecus gadus, rektors pagarināja viņas darba līgumu arī turpmākajiem gadiem. Tādējādi E. Šturma pedagoģisko darbu aktīvi veica līdz 1972. gadam, piedāvādama arvien jaunus baltistikas kursus. Par tiem bija interese ne tikai studentiem, doktorantiem, docentiem, bet arī Valodniecības institūta direktoram profesoram Johanam Knobloham (*Johann Knobloch*).

Blakus pedagoģiskajam darbam, kā pati atzinusi, bija „bezgalīgas lasīšanas, pa starpām rakstīšanas un mācīšanās”, t. i., kongresi, konferences, vieslekcijas, akadēmiskās runas, raksti un recenzijas. Piem., 1969. gada 27. un 28. septembrī Ņelē trimdas latviešu visu akadēmisko biedrību rīkotajās LU 50 gadu dibināšanas atceres svinībās akadēmisko runu teica E. Šturma (LU AB R, E.Hauzenbergas-Šturmas f., Radošā darba materiāli, inv. nr. 4138).

Taču lielākais un atbildīgākais darbs sākās 1961. gada vasarā. Prestižais Karla Vintera grāmatu apgāds (*Carl Winter Universitätsverlag*) no Heidelbergas 9. jūnija vēstulē aicināja E. Šturmu izstrādāt jaunu latviešu valodas zinātnisko gramatiku sērijai „Indogermanische Bibliothek” J. Endzelīna pilnībā izpirtās „Lettische Grammatik” vietā (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 1. lp.). Ar lielu atbildību E. Šturma pārdomāja piedāvājumu, kā arī paškritiski vērtēja savas zināšanas indoeuropeistikā. Pēc sēru ziņas par J. Endzelīna nāvi 1961. gada 1. jūlijā, juzdama pienākumu pret mūžībā aizgājušo Skolotāju un darba biedru, E. Šturma uzņēmas lielo darbu (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 4. lp.).

Apzinādamās savu gauso darba tempu un pamatīgumu, viņa jau 1963. gadā raizējās „kaut tik nu tā mūža pietiktu”. Vintera apgāds 1967. gadā noslēgtajā līgumā paredzēja, ka manuskripts nododams līdz 1970. gada beigām. Diemžēl tas neizdevās, kaut E. Šturma strādāja intensīvi. (Plašāk par darba procesu un rezultātiem lasiet raksta turpinājumā.)

1.7. Pensijā un darbu turpinājumā

Pēc pensionēšanās 1972. gadā E. Šturmai Bonnas universitātes Valodniecības institūtā joprojām bija sava darba vieta – rakstāmgalds, atslēgas, plašā bibliotēka. Viņa tur strādāja no pirmdienas līdz ceturtdienai, no pl. 11 līdz 17 (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601934, 3. lp.), un galvenokārt nodarbojās ar latviešu gramatiku. Piem., tur tapa plašs apcerējums par sarežģītu tematu – latviešu valodas darbības veidiem (aspektu) – žurnālam „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” (Hauzenberga-Šturma 1979).

E. Šturma joprojām bija arī pieprasīta lektore. Piem., 1979. gada rudens semestrī Bonnas universitātes dažādu fakultāšu studentiem 100 cilvēku auditorijā notika viņas lekcija par baltiem un baltu valodām (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Radošā darba materiāli, inv. nr. 4138; RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601932, 1. lp.).

Pensionētā lektore varēja vairāk laika veltīt latviešu gramatikai, valodai, literatūrai, kultūrai un zinātnei. Viņa turpināja vērtīgi sekot zinātnes un kultūras notikumiem trimdā un Latvijā, sarakstījās ar Benjamiņu Jēgeru ASV, Kārli un / Veltu Draviņiem Zviedrijā, Konstantīnu Karuli un Dainu Zemzari Latvijā (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste, inv. nr. 4133), ar Eduardu Putniņu (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601929) un citiem. Viņa asredzīgi novērtēja valodnieku darbu ne tikai latviešu diasporas mītnes zemēs, bet arī Latvijā, Lietuvā, Eiropā, skaidri un asi pauda savu patstāvīgo, allaž pamatoto viedokli. 1980. gadā, kad Rīgā notika 4. Baltistu konference, E. Šturma pēc tēžu grāmatiņas un programmas izstudēšanas ir rakstījusi: „Referāti visai dažādas kvalitātes. Un ka rīdzinieki visvājākie caurmērā, arī nav ko brīnīties.” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601935, 1. lp.). „Lietuvā daudz kas ir citādi. To jau var manīt no viņu valodnieku darbiem arī. [...] Ka Endzelīna raksti iznāk lēnām, ar atlantu nesokas u. c. – vai arī nav tā, ka šis un tas sagrābts vienās un ne visai veiklās rokās?” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601934, 1. lp. o. p.).

Bonnas universitātes Valodniecības institūts 1981. gada novembrī sarīkoja ļoti skaistas E. Šturmas 80 gadu jubilejas svinības. „[...] man brīnums bija izjust, cik lielā mērā es ar savu pieticīgo stāvokli esmu bijusi svarīgs elements tai sabiedrībā,” pēc svinībām rakstīja aizkustinātā jubilāre (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601938, 4. lp.). Vācijā un ASV bija publicēti pieci raksti par E. Šturmas dzīves gadiem (Jēgers 2003, 148–149). Taču jubilāri visvairāk iepriecināja tas, ka arī dzimtenē atradās iespēja viņu pieminēt (Karulis 1981, 196–197).

Diemžēl kopš 1982. gada oktobra E. Šturmai sākās nopietnas veselības problēmas. 1983. gada 28. martā viņa aizgāja mūžībā un tika apbedīta Bonnā līdzās dzīvesbiedram.

Edītes Šturmas zinātnieces dzīve bija vidū „pušu lauzta”: ar dižu, nezūdošu veikumu leksikoloģijā, leksikogrāfijā un dialektoloģijā līdz 1944. gadam, pēc tam trimdā – ar darbiem gramatikā un etimoloģijā. Viņas bibliogrāfijā, ko Amerikas Savienotajās Valstīs sastādījis B. Jēgers, ir 112 nosaukumi latviešu, vācu, itāliešu, somu un japāņu valodā – grāmatas, raksti un recenzijas (Jēgers 2003, 141–149). Lielākā darbu daļa publicēta ārzemju izdevumos: *Studi Baltici*, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, *Zeitschrift für slavische Philologie*, *Kratylos*, *Orbis*, *Ceļa Zīmes*, *Ceļi*, *Jaunā Gaita* u.c. E. Šturma bija arī vairāku starptautisku

profesionālo organizāciju, piem., *Societas linguistica Europaea*, *Indogermanische Gesellschaft*, biedre.

Latvijā E. Šturmas izcilo personību un zinātnisko mantojumu pamazām iepazīstam tikai kopš neatkarības atgūšanas. Tas rosina un iedvesmo.

2. Vārdu krājuma izpēte un aprakstīšana

Dzimtenē E. Hauzenbergas-Šturmas uzmanības centrā bija latviešu valodas vārdu krājums – kopums, tā daļas un atsevišķi vārdi, to nozīme un forma. Jāpiebilst, ka viņu galvenokārt interesēja nozīme: „Es uzsvēru, ka galvenais ir saturs un ātra un precīza saprotamība, bet viņš (Endzelīns – S. K.) allaž atbildēja: „Galvenais ir pareiza forma.”” (Krēsliņš 1991, 28)

2.1. Latviešu valodas vārdnīcas (ME+EH) radīšana³

Jau 1922. gadā J. Endzelīns iesaistīja LU baltu filoloģijas studenti E. Hauzenbergu darbā pie K. Mīlenbaha sāktās vārdnīcas. Viņas biogrāfiskajos materiālos, kas 2003. gadā no Bonnas universitātes pārvesti un nodoti Misiņa bibliotēkā, lasām: „Reiz, pēc lekcijas, viņš man jautāja, vai es vāciski protot. Teicu, ka jā. Viņš nupat esot uzrakstījis priekšvārdus Mīlenbaha vārdnīcas 1. burtņīcai, vai es, lūdzu, nepārtulkotu – pats esot patlaban nevaļīgs. Izturēju šo pārbaudījumu, un tad drīz vien sāku strādāt vārdnīcas darbu par Kultūras Fonda atalgojumu 2 stundas dienā (kas gan bieži dubultojās un trīskāršojās, algai paliekot tai pašai par 2 stundām, līdz pat pamata vārdnīcas beigām). Profesors atzina par pareizāku, ja es sākumā strādātu tās 2 stundas viņa dzīvoklī (kas man, tai pašā namā dzīvojot, nesagādāja nekādas laika šķiešanas). Vienkārt – varēju viņam pēc vajadzības ko jautāt, otrkārt – turpat plauktā varēju pēc vajadzības ieskatīties Baronā, Glikā, Manceļa Postillā, Bīlenšteina „Holzbauten”. Sākumā tikai izdarīju Mīlenbaha manuskriptā tehniskos grozījumus (sk. vārdnīcas priekšvārdos I, 3) un uzrakstīju iestarpinājumus, kad Endzelīnam bija gadījušies jauni materiāli. Īsti manuskriptu sāku rakstīt pazudušo Mīlenbaha burtņīcu vietā (sk. ME I, 3). Man ar pateicību jāuzsver, ka šā darba gaitā profesors izrādīja brīnum smalku paidagoga izpratni.” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 1.–3. lp.).

Vēlāk, kad E. Hauzenberga vairs nedzīvoja Ģertrūdes ielas 3. namā, ik trešdienu, gadiem ilgi, vienā un tai pašā laikā (liekas, pulksten 4 pēcpusdienā) viņa gāja pie profesora, lai nodotu nedēļas laikā sarakstīto vārdnīcas manuskriptu un lai apmainītos korektūrām (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 12. lp.).

E. Hauzenberga sarakstīja gandrīz visu vārdnīcas turpinājumu aiz vārda „patumšs” un kopā ar J. Endzelīnu visā manuskriptā iestrādāja vajadzīgos labojumus un papildinājumus. Šī milzīgā kopdarba tapšanu spilgti atspoguļo vārdnīcas manuskripta daļas, kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas A. Apīņa Reto grāmatu un rokrakstu lasītavā un Rakstniecības un mūzikas muzejā Raiņa kolekcijā. Šķirkļus parasti ar violetu zīmuli vai tinti ir rakstījusi E. Hauzenberga, J. Endzelīns pievienojis papildinājumus un labojumus, kā arī vārdu etimoloģijas norādes ar

³ Plašāk par vārdnīcas tapšanu sk.: Kļaviņa 2016, 9–28.

pelēku zīmuli. K. Mīlenbaha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas rokraksti un katram ierasto rakstāmrīku lietojums uzskatāmi liecina par viņu devumu vārdnīcas izstrādē (Kļaviņa 2011, 4–12).

J. Endzelīns gala vārdos ME vārdnīcas IV sējumā 1932. gadā ir rakstījis: „Tūliņ pēc viņa (K. Mīlenbaha – S. K.) man godam jāmin sava uzticamā un sapratīgā palīdzde un bijusī klausītāja Ēdīte (sic! – S. K.) Hauzenberga-Šturma, [...] Viņas vārds, ja vien viņa pati to vēlētos, būtu minams uz šā darba titullapas blakus manējam.” (Mīlenbahs et al. 1932, 858). Bet E. Hauzenberga-Šturma to nevēlējās.

„Varam droši apgalvot, ka, E. Hauzenbergai nepiedaloties Endzelīna-Mīlenbacha vārdnīcas veidošanas darbā, šī vārdnīca diez vai maz būtu tapusi, katrā ziņā – ne tik ātri (no 1922. g. beigām līdz 1932. g.). [...] Uz saviem lielajiem nopelniem šā darba tapšanā nekur un nekad viņa nav pat aizrādījusi.” Tā 1951. gadā E. Hauzenbergas-Šturmas lomu vārdnīcas tapšanā novērtēja prof. Ernests Blese (Blese 1951).

Iemeslu un vielas vārdnīcas papildinājumiem un labojumiem netrūka. Iemeslus labi apzinājās un izprata arī E. Hauzenberga-Šturma. Varbūt 1933. gadā nesen kandidāta grādu ieguvusī valodniece tas bija intuitīvi, bet 1961. gadā pieredzējusi lingviste tos analītiski iztīrījusi vārdnīcai veltītā rakstā Amerikas Latviešu apvienības Kultūras biroja biļetenā (Hauzenberga-Šturma 1961, 84–85).

Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs apspriestos papildinājumus un labojumus publicēšanai burtnīcās sagatavoja E. Hauzenberga-Šturma J. Endzelīna virsvadībā. No 1934. līdz 1938. gadam iznākušās burtnīcas tika apvienotas papildinājumu un labojumu (EH) I sējumā (vārdi ar sākumburtiem no A līdz M) (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1938). Turpmākās papildinājumu un labojumu burtnīcas tika sagatavotas līdz 1944. gadam, pēdējā burtnīca nonāca spiestuvē 1944. gada augustā, bet septembrī E. Šturma kopā ar dzīvesbiedru, izcilo arheologu Eduardu Šturmu devās bēgļu gaitās. Papildinājumu un labojumu II sējums iznāca no spiestuves tikai 1946. gadā ar īsiem J. Endzelīna pēcvārdiem (Endzelīns, Hauzenberga 1946).

2.2. Vietvārdu un apvidvārdu studijas

Strādādama par subasistenti J. Endzelīna vadītajā LU Baltu filoloģijas katedrā (1922–1924), E. Hauzenberga piedalījās Kurzemes un Latgales vietvārdu vākšanā un J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdi. 2. daļa. Kurzemes un Latgales vārdi” sagatavošanā izdošanai 1925. gadā (Endzelīns 1925). Šos vietvārdus, arī Latviešu folkloras krātuves 1929. gadā rīkotajā lauku un provinces pilsētu skolēnu aptaujā iegūtos, kā arī pašas agrāk savāktos izlokšņu materiālus (piem., Hauzenberga 1925; Hauzenberga 1928) E. Hauzenberga analizēja savā kandidāta darbā „Vietvārdu studijas”, 1931. gadā Baltu filoloģijas nodaļu absolvējot. Savukārt fonētiskās pārmaiņas vietvārdos viņa aplūkoja rakstā „Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai?” (Hauzenberga-Šturma 1932).

Kad E. Hauzenberga-Šturma strādāja Latviešu folkloras krātuvē (1929–1935), viņa pārzināja izlokšņu materiālu vākšanu. Pēc iepazīšanās Helsinkos ar somu dialektologu metodēm viņas vadībā tika uzsākta apvidvārdu vārdnīcu veidošana apmēram 20 pagastiem. Bagātākajās, piem., Ģeru, Svētciema un Džūkstes pagastu, vārdnīcās bija vairāk nekā 20 tūkstoši šķirkļu (Rūķe-Draviņa 1961, 414).

2.3. Sinonīmu vārdnīcas veidošana

Pēc Latviešu valodas krātuves nodibināšanas E. Hauzenberga-Šturma 1936. gada janvārī sāka darbu tajā. Viņa arī vadīja krātuvi 1940. gada novembrī pēc tās vadītāja Alvila Augstkalna pašnāvības, kā arī no 1941. gada jūlija līdz 1944. gada septembrim, kad devās trimdā.

Valodas krātuvē E. Hauzenberga-Šturma nodarbojās ar plašas latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas izstrādi. Šo uzdevumu, dibinot krātuvi, bija ierosinājis Valsts Prezidents Kārlis Ulmanis.

Sinonīmu vārdnīcas izstrādes pamatus un izraudzītos darba principus E. Hauzenberga-Šturma ir izklāstījusi rakstā „Latviešu sinonīmu vārdnīca” (Hauzenberga-Šturma 1938). Par paraugu viņa izvēlējās tās cittautu sinonīmu vārdnīcas, kas uz nacionālās literatūras un sarunvalodas tradīciju pamata iztīrā un nosaka nozīmes un lietojuma starpību starp sinonīmiem, piem., Pētera Frīdriha Ludviga Hofmana (*Peter Friedrich Ludwig Hoffmann*) vācu valodas sinonīmu vārdnīcu (Hoffmann 1929), nevis tās, kas dod tikai kailus vārdu sarakstus bez iztīrājuma. Paraugu izvēli noteica vēlme nopietni veicināt latviešu valodas kultūru uz apzinātības un mērķtiecīguma pamata (Hauzenberga-Šturma 1938, 609), kā arī palīdzēt tiem, kas grib kuplīnāt savu vārdu krājumu un izkopt pareizu izteiksmi. „[...] vairākiem vārdiem var gan būt kopīga pamata nozīme, bet tos nebūt nevar ikreiz lietot vienu otra vietā, ja tos šķir kāda nozīmes nianse vai piederība dažādiem izteiksmes stiliem – cildenai valodai, ikdienas valodai, slengam,” tā gatavojamās sinonīmu vārdnīcas ievirzi pamatoja E. Hauzenberga-Šturma (Hauzenberga-Šturma 1938, 611). Par sinonīmu vārdnīcas bāzi tika izmantots galvenokārt tas materiāls, ko dod ME un tās Papildinājumi. Studenti, kas Latvijas Universitātē klausījās E. Hauzenbergas-Šturmas docētos semantikas un sinonīmikas kursus, labprāt piedalījās vārdnīcas materiālu vākšanā un apstrādē. Diemžēl plašā sinonīmu vārdnīca palika nepabeigta.

Kā atceras Latviešu valodas krātuves, vēlāk LPSR ZA Valodas un literatūras institūta darbinieks Pēteris Kļaviņš: „Materiāli (kādas četras 30 × 40 × 50 cm kastes) līdz ar visiem pārējiem Latviešu valodas krātuves materiāliem 1944. gadā, kara darbībai tuvojoties Rīgai, tika novietoti bankas seifos Doma laukumā. Ar prof. J. Endzelīna (pie viņa bija seifu atslēgas) un Latvijas Universitātes (tā pēc prof. J. Endzelīna ierosinājuma pārņēma Latviešu valodas krātuvi savā pārziņā) gādību izdevās visus seifos novietotos materiālus atgūt un nogādāt Latviešu valodas krātuvē (Skolas ielā 11). Kad Latviešu valodas krātuvi iekļāva ZA Valodas un literatūras institūtā, visus Latviešu valodas krātuves materiālus (arī sinonīmu vārdnīcas materiālus) pārveda uz institūta telpām Hanzas ielā. Tur šie sinonīmu vārdnīcas materiāli bija vēl 1950. gada novembrī.” (Kļaviņš 2003, 25)

Vairākus desmitus izstrādāto sinonīmu rindu E. Hauzenberga-Šturma paņēma līdz, atstājot Latviju 1944. gadā. Pēc iepazīšanās ar tām prof. Arveds Švābe 1948. gadā vēstulē no Zviedrijas vārdnīcas veidotājam rakstīja: „Man personīgi vistuvāk sirdij ir Jūsu sinonīmu vārdnīca, kuras laipni sniegtie izraksti patiesi ielīgsmo sirdi. Ja ar Jūsu gādību šo lietu būtu iespējams kaut daļēji uz līdzņemto izrakstu pamata novest līdz praktiskam galam, ceru, nebūtu grūtību atrast izdevēju.” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste, inv. nr. 4133). Diemžēl publicēta ir tikai kāda daļa sinonīmu laika apstākļu raksturošanai: 1963. gadā Čikāgas Baltu filologu kopas izdevumā „Rājums” E. Hauzenberga-Šturma iztīrāja sinonīmus,

kas saistīti ar sauli, vēju, lietu, mitrumu, mākoņiem, miglu un puteni (Hauzenberga-Šturma 1963). Šī publikācija dod ieskatu viņas gatavotajā vārdnīcā.

Pēdējā vēstulē prof. Benjamiņam Jēgeram ASV 1983. gada 7. februārī pati E. Šturma ir rakstījusi, ka ar labu Minsteres paziņu, kas bieži brauc uz Rīgu, ir nosūtījusi Valodas un literatūras institūtam savu pusapstrādāto sinonīmu krājumu (Jēgers 2003, 139). Kā vēlāk izrādījās, šis paziņa bija latviešu valodas docētājs Minsteres universitātē Ojārs G. Rozītis. Žurnāls „Jaunā Gaita” 1999. gadā publicēja viņa vēstuli par šī pusapstrādātā sinonīmu krājuma nodošanu Rīgā (Rozītis 1999, 64). Sinonīmu vārdnīcas materiālu tālākais liktenis un atrašanās vieta nav zināma.

2.4. Vārdu etimoloģijas skaidrošana

ME+EH vārdnīcai veltītajos gadu desmitos E. Hauzenbergai-Šturmai radās arī profesionāla interese par vārdu etimoloģiju, un viņa pievērsās cilmes skaidrojumu meklēšanai. Ir publicētas viņas etimoloģijas vārdiem: *deroklis*, *durēt*, *izklāpšus*, *kaps*, *zuņģis* (Hauzenberga-Šturma 1939), *tau(k)š(k)ēt*, *pestīt(ies)*, *vingrs*, *ķekatas*, *Laima* (Hauzenberga-Šturma 1940), *līgava*, *ļaudava* (Hauzenberga-Šturma 1960), latviešu *valoda* un lietuviešu *valandā* (Hauzenberga-Šturma 1967). Tās spilgti rāda valodnieces erudīciju, pamatoto argumentāciju un rūpīgo analīzi. Protams, ne visas kolēģi vienprātīgi pieņēma.

No Bonnas pārvestajā E. Hauzenbergas-Šturmas arhīvā ir arī plaša sarakste par personvārdu etimoloģiju ar vācu valodnieku, personvārdu pētnieku Vilfrīdu Zeibiki (*Wilfried Seibicke*), grāmatas „Kā mēs saucam savu bērnu?” (*Wie nennen wir unser Kind?*) autoru (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste, inv. nr. 4130). Piecpadsmit gadus Dr. V. Zeibike ir saņēmis E. Hauzenbergas-Šturmas vēstulēs profesionālas zinātniskas konsultācijas par ļoti daudziem viņu interesējošiem, ar Baltijas tautām saistītiem priekšvārdiem. Daļa šo vēstuļu kopiju ir saglabājusies, un būtu lietderīgi tās publicēt.

2.5. Darbs ar terminiem

E. Hauzenbergai-Šturmai gan Latvijā, gan trimdā nācās risināt arī terminoloģijas jautājumus. 20. gs. 40. gadu sākumā viņa kopā ar J. Endzelīnu bija valodas redaktore vērienīgi iecerētajam Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes izdevumam – tautsaimniecības terminu vārdnīcai. Tās galvenais redaktors bija prof. Edgars Dunsdorfs, to gatavoja apmēram 40 lietpratēji un 3 redaktori. Diemžēl publicētas ir tikai četras daļas, kopumā 576 lappuses: 1943. gadā – I. A-Av, 1944. gadā – II. Av-Da, III. Da-Fa, IV. Fa-Hi (Dunsdorfs 1943; 1944).

Īpaši aktuāli latviskas terminoloģijas jautājumi bija trimdas latviešu saziņā kā rakstos, tā runā. Baltijas universitātē, kurā akadēmisko darbu pašai dziedīgi turpināja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas augstskolu mācītspēki, 1948. gada janvārī tika nodibināta arī Latviešu humanitāro zinātņu asociācija, un valodniecības sekciju tajā vadīja E. Hauzenberga-Šturma. Ar apbrīnojamu dedzību un atbildību, dzīvodami bēgļu nometnēs, zinātnieki rīkoja konferences, gatavoja rakstu krājumus, izdeva biļetenus un žurnālus. Šajās norisēs svarīgi bija vienoties par rakstu valodas normām un terminoloģiju.

Uzskatu dažādība izpaudās pat baltu tautu nosaukumos: leiši, lietuvji vai lietuvieši. To interesanti atklāj E. Hauzenbergas-Šturmas un Zviedrijā, Lundā,

dzīvojošās baltu valodnieces Veltas Rūķes-Draviņas domu apmaiņa vēstulēs 1950. gada rudenī un ziemā. Šo vēstuļu fragmentu publikācija 1991. gadā (Hauzenberga-Šturma 1991) ir nozīmīga un noderīga arī 21. gadsimta latviešiem. Ir vērts iepazīties ar abu valodnieču pieredzi un atziņām par šo tautības nosaukumu lietošanu. E. Hauzenberga-Šturma atceras, „ka starp Lībekas leišu un latviešu noietnēm un komitejām „leiša” dēļ, kas figurējis kādos rakstos, izcēlušies tik smagi diplomātiski sarežģītjumi, ka igauņiem bijis jāiet par starpniekiem un jānodibina miers!” (Hauzenberga-Šturma 1991, 52) Baltijas universitātē mācīdama latviešu valodu lituānistiem, profesore jau pašā sākumā pūlējusies izskaidrot, ka „leitis” nav lamu vārds, un mācījusi, ka ir tikai „leišu valoda” un, rēķinoties ar aizspriedumiem, tai blakus ”lietuvji”, bet ka „lietuvieši” ir Lietuvas iedzīvotāji (Hauzenberga-Šturma 1991, 53). Viņa arī atzīst, ka nožēlojamais aizspriedums pret nevainīgu vārdu, kas, viņasprāt, domājams, radies pierobežā, ir jārespektē. „Lietuvieši” man nu tiešām liekas tādi „латвийцы”. Protams, laikam Endzelīna ietekmē. Bet, vismaz DP dzīvē mēs būtu bijuši laimīgi, ja būtu varējuši visiem atšķirt tautību no pavalstniecības” (Hauzenberga-Šturma 1991, 54). Ka vārdu „leitis” var uztvert par lamu vārdu, E. Hauzenberga-Šturma pirmoreiz uzzinājusi tikai 1940./41. gadā.

Citāda pieredze ar šo vārdu ir bijusi V. Rūķei-Draviņai: „Tikai universitātē, Endzelīna lekcijās, man tā īsti vajadzēja iemācīties, ka leišu vārdam latviešu valodā nav nekādas pejoratīvas nozīmes – un ne jau tikai man vien, arī daudziem citiem mūsu paaudzes Rīgas ģimnāziju absolventiem. Domāju, ka tā ir ne vien rīdzinieku valodas, bet arī paaudžu starpība – Endzelīna bērībā un jaunībā laikam tā nebija [...]” (Hauzenberga-Šturma 1991, 54) Par tautas nosaukuma darināšanu V. Rūķei-Draviņai arī bija citāda nostāja: „Pret pašiem „lietuviešiem” no valodas viedokļa pēc manām domām taču nebūtu nekā ko iebilst: Latvijas austrumu daļā tādus sastop gan vietu vārdos, gan uzvārdos; arī -ieši paši par sevi nav sveši tautu apzīmējumos, kaut vai „vāciešu”, „itāliešu” utt. vārdos. Un tautību no pavalstniecības citos gadījumos nemēdzam izšķirt ar kādu piedēkļu variantu.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 55)

2.6. Attieksme pret jaunvārdiem

E. Šturma 1948. gadā rakstā „Rakstnieks un valodnieks kā valodas veidotājs”, apspriežot jautājumu, kuram – rakstniekam vai valodniekam – ir nozīmīgāka loma valodas veidošanā, atzina, ka „būtiski svarīgākais rakstu valodas veidotājs ir rakstnieks”. Valodnieka loma ir samērā liela tur, kur nacionālā rakstu valoda ir dažus gadu desmitus jauna, nav vēl izveidota un tas, kas ir izveidots, vēl nav sabiedrības apgūts. Tādēļ valodnieka svars ir liels un tam jābūt lielam krietnu laiku nākotnē. Citādi ir ar vecajām, lielo kultūrtautu valodām ar gadsimtiem ilgām tradīcijām. Tur valodnieka roka ir kļuvusi gandrīz nemanāma, tur rakstu valodas tālāko attīstību veido rakstnieks.

„Valodnieks strādā ar kritisku prātu un ar erudīciju. Valodnieka erudīcijai jāiet divi virzienos: tālā dziļumā un tuvā plašumā. Tas nozīmē, ka valodniekam, no vienas puses, jāpazīst valodas vēsture, jāpārzina valodas formu cilme, jāizprot valodas formālo elementu nozīme. [...] No otras puses, latviešu valodniekam, kas grib pielikt roku rakstu valodas veidošanā, jāpazīst visa latviešu valoda, jāpārzina caurmērā visas izloksnes, vismaz visi dialekti.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 34)

Valodnieks „ar savu erudīciju, pirmkārt, bagātina valodu ar jaunvārdiem. Sadarbojamies ar citu zinātņu pārstāvjiem, rada zinātnisko terminoloģiju.” Viņa loma ir it kā sekundāra, bet svarīga – būt par padomdevēju ar veto tiesībām. Otrkārt, valodnieka uzdevums ir t. s. valodas tīrīšana – sargāt rakstu valodu no vēlu aizgūtiem un nevajadzīgiem svešiem elementiem. Treškārt, valodnieks ar savām zināšanām var iet talkā rakstniekam tur, kur rakstnieks parādās kā valodas veidotājs: leksikā un stilistikā.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 35)

Arī rakstnieks kuplina valodu jaunvārdiem. Bet viņam nav to eksakto zināšanu, kas ir valodniekam. „Rakstniekam totiesu ir intuīcija, kas dažkārt iet ne mazāk drošu ceļu kā erudīcija. [...] Un jānozēlo, ka intuīcija ar erudīciju palaikam neiet solī – cik daudz krāšņāks un patiesīgāks tad būtu mūsu jauno vārdu krājums! Cik daudz lielāks, piem., būtu mūsu guvums no ģeniālā jaunvārdu darinātāja Kronvalda, ja tas būtu bijis ne tikai cilvēks ar stipru intuīciju, bet arī tāds, kas ieguvis krietnu erudīciju.” (Turpat)

E. Hauzenberga-Šturma ir pārliecināta: „ja dzejnieks nemeklē atskaņu, ja rakstnieks nemeklē oriģinalitātes, ja viņš ir viscauri dabisks un izteic tikai sevi, tad tiešām viņam vārdu nevar pietrūkt.” Bet rakstnieks bieži ir arī tulkotājs un dzejnieks, vēl biežāk ir arī atdzejojotājs. Un te nu ir īstā druva, kur rakstnieka radošā intuīcija var dot svētīgu ražu rakstu valodas vārdu krājumam. „[...] mēs laikam nealosimies spriedzami, ka Raiņa loma latviešu leksikas attīstībā būtu bijusi daudz mazāk ievērojama, ja Rainis nebūtu bijis tulkotājs.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 35)

„Rakstnieka intuitīvais vārdu krājuma veidošanas darbs parādās arī vēl citur – vārdu krājuma izvēlē [...]” Te E. Hauzenberga-Šturma piem. min smalko dzejnieci Elzu Stērsti, kuras dzejoļos šad tad pavīd pa piebaldzēnu provinciālismam, tā rakstu valodā ienesot apvidvārdus, kas to izraibina. E. Hauzenberga-Šturma ir secinājusi, ka „tie rakstnieki, kas lielā mērā manieres pēc piebārstījuši savu valodu provinciālismiem – kā, piem., Janševskis, – ir svaru kausos atrasti viegli [...], bet tie, kas apvidus vārdus ienesuši iekšējās vajadzības dzīti, ir ņemti vērā, – un šie apvidus vārdi dažreiz likti lietā ļoti īpatnēji, valodas skaidrumam un izteiksmīgumam par labu.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 35)

E. Hauzenbergai-Šturmai bija gan erudīcija, gan intuīcija, un viņa vārdus ne vien pētīja, bet arī radīja. Viņas darinātie vārdi *cilme*, *īstenot*, *kopvaloda*, *laikmets*, *vērtē* ir ieauguši latviešu vārdu krājumā un kļuvuši neaizstājami, bet izcilās zinātnieces darbam latviešu valodas vārdu krājuma pētīšanā un aprakstīšanā ir neizdoša vērtība.

3. Jaunas zinātniskās gramatikas izstrāde

3.1. Vintera apgāda uzaicinājums

Prestīžais Karla Vintera grāmatu apgāds (*Carl Winter Universitätsverlag*) Heidelbergā 1961. gada jūnijā griezās pie E. Šturmas sakarā ar nodomu izdot jaunu latviešu valodas zinātnisko gramatiku: „J. Endzelīna „Lettische Grammatik” jau sen ir pilnībā izpirkta, un mēs no dažādām pusēm arvien no jauna tiekam aicināti grāmatu atkal izdot.” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 1. lp.) Pēc apgāda domām bija iespējami divi risinājumi.

Pirmais – J. Endzelīna gramatikas jauns atkārtots, pārstrādāts un saīsināts izdevums, par ko viņi maijā jau esot profesoram rakstījuši, bet atbildi neesot saņēmuši. Otrais – sagatavot un izdot jaunu, modernu latviešu valodas gramatiku, tāpēc jautāja E. Šturmai, vai viņa būtu gatava rakstīt jaunu gramatiku, jo vairāki pazīstami valodnieki esot viņas kandidatūru ieteikuši. Kā rāda E. Šturmas 20. jūnija vēstule apgāda pārstāvim Dr. Lotāram Štīmam (*Lothar Stiehm*), viņa uzskatīja piedāvājumu par lielu godu, taču bažījās par savām zināšanām indoeiropēistikā un tomēr lūdza skaidrot jēdzienu „moderna gramatika” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 2. lp.). Uz ko Dr. L. Štīms 30. jūnijā atbildēja, ka izpratne par modernu gramatiku ir paša zinātnieka atbildīga izšķiršanās, savukārt apgāds vēlas, lai gramatika pilnvērtīgi iekļautos sērijā „Indogermanische Bibliothek”, t. i., lai latviešu valodas attīstība un struktūra būtu aprakstīta no indoeiropēistikas skatu punkta. Tālab apgāds ieteica E. Šturmai padomāt par iespējamu sadarbību ar kādu indoeiropēistu (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 3. lp.).

1961. gada 1. jūlijā J. Endzelīns aizgāja mūžībā. Šo sēru ziņu 8. jūlijā vēstīja Rietumvācijas latviešu nedēļas avīze „Latvija”. Tad arī E. Šturma nolēma uzņemties lielo pienākumu pret mūžībā aizgājušo Skolotāju un darba biedru (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 4. lp.) un jau 9. novembra vēstulē apgādam izklāstīja savus nodomus un pamatprincipus (turpat, 6. lp.). Galvenie no tiem: 1) šķirt morfoloģiju un sintaksi, 2) fonētiski formālajam skatījumam vārdadarināšanas un vēl citu tēmu aprakstā pievienot arī semantisko aspektu; 3) par pamatu gramatikai ņemt mūsdienu latviešu rakstu valodu, resp. arī piemērus no tās; 4) pārskatu par dialektiem un to būtiskajām pazīmēm, kas ir indoeiropēistikai svarīgas, dot kopā ar lingvistisko karti; 5) izmantot tos folkloras valodas faktus, kas izgaismo atsevišķu formu un konstrukciju vēsturisko attīstību. E. Šturma arī atzina, ka vismaz 400 lappuses izklāstam būs nepieciešamas. Šajā vēstulē viņa arī paziņoja, ka par sadarbību ir vienojusies ar Dr. Karlu Horstu Šmitu (*Karl Horst Schmidt*), indoeiropēšu salīdzināmās valodniecības privātdocentu Bonnas universitātē. K. H. Šmits šo vienošanos apgādam apstiprināja savā vēstulē 1962. gada 20. janvārī (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 8. lp.). Savukārt apgāds pilnībā akceptēja E. Šturmas izklāstītos pamatprincipus, priecājās par gaidāmo sadarbību un arī nosauca eventuālo honorāra lielumu (10% no katra pārdotā grāmatas eksemplāra cenas) (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 7. lp.).

3.2. Priekšdarbi un saistošā vienošanās (*Vereinbarung*) ar apgādu

1962. gadā līdzās lektores darbam universitātē E. Šturma sāka pūlēties topošās gramatikas labā: vienu dienu nedēļā piedalījās indoeiropēistikas kolokvijā, krāja kartotēku, urbās pēdējo divu gadu desmitu speciālajā literatūrā, kuras dabūšanā apgāds palīdzēja. 1963. gadā, kad pusotru gadu bija strādāts „skudras darbs”, E. Šturma izstrādāja gramatikas plānu, kas diezgan stipri atšķīrās no Endzelīna „Lettische Grammatik” struktūras. Šis plāns palīdzēja novērtēt, kuras nodaļas un temati prasa lielāku iedziļināšanos un ar kuriem jāsāk. Par tādiem E. Šturma atzina vārdadarināšanu un ar verbu saistīto jautājumu kompleksu, īpaši jautājumu par verbu aspektu jeb darbības veidu (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 11., 13. lp.). Šo jautājumu izpētei E. Šturma veltīja

ļoti daudz laika. 1963. gadā viņa studēja jauniznākušo Volkfanga Šmita (*Wolfgang Schmid*) grāmatu „Studien zum baltischen und indogermanischen Verbum”, 1964. gadā pusotru mēnesi veltīja vārddarināšanai sengrieķu valodā, lai iegūtu skaidrību, kā iekārtot attiecīgo nodaļu savā darbā. Topošās gramatikas labā bija arī E. Šturmas darbs 1965. gada vasarā, gatavojot studentiem lekciju „Historische Formenlehre des baltischen Nomens”. Līdzīgi vērtējama arī 1966. gadā iznākušās Kristiāna Stanga (*Christian Stang*) darba „Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen” recenzēšana 1967. gada pavasarī, kā arī 1969. gadā tapušais manuskripts „Baltische Wortbildungstendenzen” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Radošā darba materiāli, inv. nr. 4138).

Katru gadu E. Šturma rakstīja ziņojumu apgādam par darīto un padarīto.

1966. gadā beidzot Vintera apgāds izlaida Alfrēda Zenna (*Alfred Senn*) „Handbuch der litauischen Sprache” 1. daļu „Grammatik”. E. Šturma jutās vilusies, saņemot tīri deskriptīvu, nevis indoeiropēistisku gramatiku, kādu apgāds gribēja redzēt viņas darbu (Krēsliņš 1991, 395). Turklāt A. Zenns savu gramatiku bija rakstījis vairāk nekā desmit gadu. Tas atkal lika E. Šturmai bažīties, „kā godam nobeigt darbu un mūžu un „mūžadarbu”” (Krēsliņš 1991, 408).

3.3. Oficiālais līgums ar apgādu (*Verlagsvertrag*)

1967. gada 8. jūnijā apgāda direktors Dr. Oto Šite (*Otto Schütte*) rakstīja E. Šturmai, ka apgāds arvien saņem pieprasījumus pēc J. Endzelīna „Lettische Grammatik” un ka *Mouton* apgāds ir nodomājis gatavot tās fotomehānisku atkārtotu iespaidumu (*Nachdruck*) (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 24. lp.). Šajā sakarā Dr. O. Šite *Mouton* apgādam esot norādījis, ka viņa vadītajā apgādā jau top jauna zinātniska latviešu valodas gramatika. Protams, šajā situācijā Vintera apgāda vadību ļoti interesēja, kādā stadijā ir E. Šturmas darbs, kad manuskripts būtu gatavs, kā arī viņas domas par *Mouton* apgāda projektu. E. Šturma plašā vēstulē atbildēja uz šiem jautājumiem, raksturojot savu veikumu un atzīstot, ka darba pabeigšanai vēl vismaz trīs gadi būs nepieciešami. *Mouton* projektu viņa analizēja vispusīgi un atzina, ka ideāls risinājums konkrētajā gadījumā būtu J. Endzelīna „Lettische Grammatik” 2. izdevuma tulkošana angļu valodā (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. 4129a, 25. lp.). Vēstules nobeigumā E. Šturma atgādināja, ka jau piecus gadus viņu ar apgādu saista vienošanās, kas ir prasījusi ne vien ziedot citas savas intereses, bet arī uzkrāvusi krietnu finansiālu slogu.

Šai E. Šturmas vēstulei sekoja apgāda piedāvājums slēgt oficiālu līgumu (*Verlagsvertrag*), uz ko autore atbildēja, ka ir gatava to slēgt, jo viņas vēlme un stingra griba ir grāmatu pabeigt. Tika saskaņoti atsevišķi līguma formulējumi, un 1967. gada 7. jūlijā tas Heidelbergā no apgāda puses ir parakstīts. E. Šturma to parakstīja 20. jūlijā. No līguma 12 paragrāfiem svarīgākais ir formulēts šādi: ”Die Verfasserin wird sich bemühen, das druckfertige Manuskript bis zum Ende 1970 an den Verlag abzuliefern” (Autore pūlēsies iespiešanai gatavu manuskriptu iesniegt apgādam līdz 1970. gada beigām. – S. K.) (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. 4129a, 28. lp.).

Taču noteiktajā termiņā manuskripts netika iesniegts. E. Šturma darbu turpināja, kamēr spēja. Viss manuskripts diemžēl uzrakstīts netika, bet publicēti ir

vairāki saturā bagāti raksti: „Par sinapsi un dekompozīciju latviešu valodā” (1969), „Ergänzende Bemerkungen zum baltischen -sta- Präsens” (1970), „Zur Frage des Verbalaspekts im Lettischen” (1979).

Viena raksta ietvaros bijis iespējams tikai sniegt pārskatu par galvenajām E. Hauzenbergas-Šturmas daudzpusīgās darbības jomām.

Saīsinājumi

apr. – apraksts (arhīvā)

DP – pārvietotā persona (bēglis), no angļu *displaced person*

Dr. – zinātņu doktors

EH – J. Endzelīna un E. Hauzenbergas sagatavotie *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I – II sējums. Rīga: 1934–1946.

f. – fonds

inv. nr. – inventāra numurs

l. – lieta (arhīvā)

lp. – lapa

LPSR – Latvijas Padomju sociālistiskā republika, t. i., Padomju Latvija

LU AB R – Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LZA – Latvijas Zinātņu akadēmija

ME – Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas pamatdaļa (4 sējumi), Rīga: 1923–1932.

ME+EH – K. Mīlenbaha sāktā, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas turpinātā un pabeigtā „Latviešu valodas vārdnīca” 6 sējumos (1923–1946)

o. p. – lapas otra puse

red. – redaktors/e

RMM – Rakstniecības un mūzikas muzejs

sast. – sastādītājs/a

Literatūra

1. Bērziņa-Felsberga, Lūcija. 1989. Filozofijas un filoloģijas fakultāte. Mācībspēki. *Baltijas universitāte. 1946–1949*. Grāmatiņš, Arnolds (sast.). Minstere: Latvija, 87–91.
2. Blese, Ernests. 1951. Valodnieces jubileja. *Latvija*. 75, 1. decembrī.
3. Dunsdorfs, Edgars (red.). 1943, 1944. *Tautsaimniecības vārdnīca*. Rīga: Saimniecības literatūras apgāds.
4. Endzelin, Janis. 1922. *Lettische Grammatik*. Rīga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
5. Endzelīns, Jānis. 1925. *Latvijas vietu vārdi*. 2. daļa. *Kurzemes un Latgales vārdi*. Piedaloties A. Ābelei, Ž. Graudam, E. Hauzenbergai, F. Jākobsonam, L. Paulei, J. Plāķim, B. Spūlim, J. Turkupulim, savācis, rediģējis un ar Kultūras fonda līdzekļiem izdevis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds.
6. Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. 1934–1938. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I. Rīga: Kultūras fonds.
7. Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. 1946. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. II. Rīga: VAPP.

8. Grāmatiņš, Arnolds (sast.). 1989. *Baltijas universitāte. 1946–1949*. Minstere: Latvija.
9. Hauzenberga, Edīte. 1925. Par Vecgulbenes izloksni. *Filologu biedrības raksti*. 5. Rīga, 142–158.
10. Hauzenberga, Edīte. 1928. Liepupes draudzes izloksnes. *Filologu biedrības raksti*. 8. Rīga, 54–77.
11. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1932. Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai? *Filologu biedrības raksti*. 12. Rīga, 115–148.
12. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1938. Latviešu sinonīmu vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 11, 609–611.
13. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1939. Atlasas. *Filologu biedrības raksti*. 19. Rīga, 213–215.
14. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1940. Atlasas 2. *Filologu biedrības raksti*. 20. Rīga, 129–133.
15. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1948. Rakstnieks un valodnieks kā valodas veidotājs. *Ceļš: gara dzīves mēnešraksts*. Würzburg, 28(1), 34–36.
16. Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.). 1960. *In honorem Endzelini*. Chicago: Čikāgas Baltu filologu kopa.
17. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1960. Lett. *līgava, ļaudava* '(künftige) junge Ehefrau > Verlobte, Braut'. *In honorem Endzelini*. Chicago: Čikāgas Baltu filologu kopa, 52–63.
18. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1961. Latviešu valodas vārdnīca. *ALA Kultūras biroja biļetens* [Amerikas Latviešu apvienības Kultūras biroja izdevums latviska gara kopšanai]. 5.
19. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1963. Papildinājumi sinonīmiem laika apstākļu raksturošanai Rājuma 1. burtnīcā. *Rājums*, 3. Chicago, 68–71.
20. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1967. Liet. *valandà* un latv. *valuoda*. *Ceļi*. 13. Lund, 24–28.
21. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1979. Zur Frage des Verbalaspekts im Lettischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. 93 (2), 279–316.
22. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1991. Par leišiem, lietuvjiem un lietuviešiem. *Ceļi*. 19. Stockholm, 52–55.
23. Hoffmann, Peter Friedrich Ludwig. 1929. *Volkstümliches Wörterbuch der deutschen Synonyme. Erklärung der in der deutschen Sprache gebräuchlichsten sinnerwandten Wörter*. 9. Auslag. Leipzig: Friedrich Brandstetter.
24. Jēgers, Benjamiņš. 2003. Editi Hauzenbergu-Šturmu (1901–1983) pieminot. *Baltu filoloģija*. XII (2). Rīga: Latvijas Universitāte, 125–140.
25. Jēgers, Benjamiņš. 2003 (sast.). Bibliogrāfiskas ziņas par Editi Hauzenbergu-Šturmu. *Baltu filoloģija*. XII (2). Rīga: Latvijas Universitāte, 141–149.
26. Karulis, Konstantīns 1981. Valodnieces jubileja. *Karogs*. 11, 196–197.
27. Kļaviņa, Sarma. 2008. *Latviešu valodas pētnieki. No klaušu laikiem līdz savai valstij*. Rīga: RaKa.
28. Kļaviņa, Sarma. 2011. Par Kārļa Mīlenbaha zinātnisko mantojumu. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*. 65, 1/2, 4–16.
29. Kļaviņa, Sarma. 2012. Edīte Hauzenberga-Šturma Latvijā un trimdā. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*. 2(23), 117–127.

30. Kļaviņa, Sarma. 2016. Latviešu valodas vārdnīcas (ME+EH) tapšana pēc arhīvu dokumentiem un citām liecībām. *Valsts valodas komisijas raksti*. 8. Rīga: Zinātne, 9–28.
31. Kļaviņš, Pēteris. 2003. Kamēr vien būs interese par latviešu valodu. *Latvijas Vēstnesis*, 14. novembrī, 25.
32. Krēsliņš, Jānis, vecākais (red.). 1991. *Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstules Jānim Rudzītim. 1946–1970*. Sast. Ofēlija Sproģere. North Hollywood: Ramave.
33. Krēsliņš, Jānis, vecākais, 1999. Valodniece Edīte Hauzenberga-Šturma. *Jaunā Gaita*, Toronto, 216, 20–24.
34. Mīlenbahs, Kārlis et al. 1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns. IV. Rīga: Kultūras fonds, 1932.
35. Rozītis, Ojārs G. 1999. Lasītāja vēstule. *Jaunā Gaita*. 218, 64.
36. Rūķe-Draviņa, Velta. 1962. E. Hauzenberga-Šturma. *Orbis*. Bulletin international de documentation linguistique. XI, 414–418.
37. Rūķe-Draviņa, Velta. 1983. Latviešu valodas pētniece aizsaulē. *Latvija*, Nr. 2030 (7), 25. aprīlī, 1 un 6.
38. Seibicke, Wilfried Oskar. 1962. *Wie nennen wir unser Kind? Ein Vornamenbuch*. Lüneburg: Gesellschaft für deutsche Sprache.
39. Švābe, Arveds et al. 1952–1956. *Latviešu tautas dziesmas*. I–XII. Kopenhāgena: Imanta.
40. Zalkans, Lilīta. 2014. *Back to the Motherland. Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958*. Stockholm: Stockholm University [Stockholm Studies in Baltic Languages. Nr. 8].

Summary

Edīte Hauzenberga-Šturma (1901–1983) had a significant role in Latvian and Baltic linguistics and in various aspects of Latvian culture in Latvia and, after the Second World War, in the Latvian exile communities in the Western world. In the occupied Latvia for half a century she was ignored.

For 23 years Edīte Hauzenberga-Šturma was the co-worker of the leading Latvian and Baltic linguist Jānis Endzelīns. During this collaboration her work at the six-volume „Dictionary of the Latvian language”, begun by Kārlis Mīlenbachs, was immense.

Edīte Hauzenberga-Šturma compiled a Dictionary of Latvian synonyms at the Archives of the Latvian language and was lecturing at the University of Latvia.

In linguistics her interests were in semantics, etymology, literary language and dialects.

In exile, after the Second World war at the Baltic University in Pinneberg near Hamburg and at the University of Bonn the interests of Edīte Hauzenberga-Šturma expanded and deepened. Her articles on Baltic languages were published in prominent international publications.

In 1967 Winters publishing house in Heidelberg signed a contract with her to write a scientific grammar of the Latvian language. The manuscript was not finished before her death. Edīte Hauzenberga-Šturma edited the 11 volume publication of „The Latvian folk songs” (Copenhagen, 1952–1956) and compiled and edited the Festschrift „In honorem Endzelini” (Chicago, 1960).